

10. Mann M. The Sources of Social Power, Vol. 1: A History of Power from the Beginning to 1760 A.D. / Michael Mann. Cambridge: Cambridge University Press, 1986. ix + 549 pp.
11. Marangudakis M. Multiple Modernities and the Theory of Indeterminacy: On the development and theoretical foundations of the historical sociology of Shmuel N. Eisenstadt [Електронний ресурс] / Manussos Marangudakis // ProtoSociology. – January, 2012. – Vol. 29. – Режим доступу: <https://forum.aegean.gr/download/file.php?id=10117>
12. Münkler H. Empires: The Logic of World Domination from Ancient Rome to the United States / Herfried Münkler [translated from German by Patrick Camiller]. Malden, MA: Polity Press, 2007. xi + 248 pp.
13. Weerdt H. D. Shmuel N. Eisenstadt and the Comparative Political History of Pre-Eighteenth-Century Empires / Hilde De Weerdt // Asian Review of World Histories. – January, 2016. – Volume 4, Issue 1. – pp.133-162.

#### References

1. Batalov A. A. (2004). «Istoricheskie byurokraticheskie imperii» v teorii Sh. Eyzenshtadta i ih transformatsiya v «modernizirovannoe obschestvo». Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina, № 638 : ser. Filosofiia. Filosofski perypetii, 49–56.
2. Kutuiev, P. (2007). Porivnialno-istorychna sotsiolohiia modernizatsii: teoretyzuvannia Sh. Eizenshtadta. Sotsialna psykholohiia : Ukrainyski naukovo-praktychnyi zhurnal, № 4, 17-26.
3. Motyl O. Pidsumky imperii: zanepad, rozpad i vidrozhennia / Oleksandr Motyl ; [per. z anhл. P. Hrytsaka]. – K.: Krytyka, 2009. – 200 s.

*The peculiarities of using Schumel N. Eisenstadt's method of typologization in a comparative historical-sociological study of political systems are analyzed. The work of Israeli scientist 'The Political Systems of Empires: The Rise and Fall of the Historical Bureaucratic Societies' is on the focus. The theoretical basis of S. Eisenstadt's typology of the empires is revealed. Particular attention is paid to its characterization of 'centralized historical bureaucratic empires'.*

*It is clarified that S. Eisenstadt gave social science a valuable conceptual and methodological arsenal for understanding meaningful features, the history of the formation, development and dissolution of empires. The scholar focused on the systemic nature of the imperial regimes, the different social structures and institutions that characterized them, as well as the social processes that their rulers supported to preserve the systemic boundaries of their states. It was showed that to achieve his goal, S. Eisenstadt used a specific methodology - a comparative analysis of the substantial qualities of social structures, institutions and patterned social actions that develop within the social system and determine it. Following this methodology, the researcher proposed an original typology of historical political systems. Among the types he has selected, the main subject of the analysis in the book is 'centralized historical bureaucratic empires', a characteristic feature of which is the institutionalization of autonomous political power, as well as the deliberate development of 'free-floating resources', which encourages social differentiation on a large scale. The S. Eisenstadt's work significantly influenced the historical macrosociological studies of the empires of contemporary authors. Analyzing his scientific achievements, we obtain essential information about the theoretical and methodological means of studying empires and they can open up new perspectives for the comparative history of empires.*

**Key words:** S. Eisenstadt, empire, political system, comparative historical sociology, configurational analysis, typologization, typological comparison.

**УДК 321**  
**ББК 66.01**

**Андрій Міщук Мар'яна Міщук**

### **БРИТАНСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ**

*У статті автор робить спробу визначити та проаналізувати британські концепції парламентаризму, які були представлені ідеями Джона Локка, Едмунда Берка, Ієремії Бентама, Джона Стюарта Мілля. Дж.Локк – прихильник представницької системи, що обирається народом і відповідальна перед ним, тому що народові завжди належить верховна влада відстороняти чи змінювати склад законодавчого органу. Законодавча влада є вищою, але законодавча влада не безмежна. Політико-правові погляди І.Бентама в контексті теорії представництва зводились до створення законодавчої влади, яка повинна здійснюватися однопалатним представництвом, обиратися щорічно на основі загального, рівного і таємного голосування. Досліджується сутність інституту парламентаризму як системи здійснення державної влади.*

**Ключові слова:** інститут парламентаризму, демократична політична система, парламент, політико - владні структури.

Термін “парламент”, як назва репрезентативного органу вперше почав використовуватися в Англії у 1275 р. й позначав велику раду королівства, яка певною мірою мала представницький характер й включала монарха та найвпливовіших феодалів [9, с.160].

Якщо виникнення перших представницьких органів можна вважати витокami та передісторією парламентаризму, то безпосередньо шлях становлення та розвитку ідеї активного розвитку ідеї парламентаризму набувають за так званих нових історичних часів, тобто періоду історії людства, який розпочався у зв'язку з першими буржуазними революціями . В Європі XVII-XVIII ст.ст.

Вихідною теоретико-методологічною основою дослідження парламентаризму варто вважати ідеологеми політико-правової теорії розподілу влад, основоположниками якої є Дж. Локк і Ш.-Л. де Монтеск'є, які відстоювали доцільність функціонування в державі представницького законодавчого органу з його двопалатним поділом. Організація влади, відповідно до теорії розподілу влад, передбачає забезпечення самостійності й верховенства парламенту, незалежності суду від апарату управління. Дж.Локк – прихильник представницької системи, що обирається народом і відповідальна перед ним, тому що народові завжди належить верховна влада відстороняти чи змінювати склад законодавчого органу [4]. На думку І. Бентама, існування загального виборчого права необхідне саме для врахування цими представниками інтересів найбільшої кількості громадян, адже представницька демократія, заснована на загальному виборчому праві, є єдиною раціональною формою правління, оскільки у представницькій демократії егоїстичні наміри, опосередковані відповідними державними установами, перетворюються на могутнє знаряддя суспільної користі [1, 2]. Класики ідеї представництва, зокрема, Дж. С. Мілль, наполягали на тому, що правління і законодавство передбачають “розум і роздуми”, що їх неможна вдосконалювати лише народною волею і намірами [5-8 ].

У Великобританії ще в XII ст. формулювалися політичні ідеї проти необмеженої королівської влади і обнародувалися відповідні трактати. Практично вже тоді було визнано, що законодавча влада має належати не одній особі, королю, а “кращим людям” і народу. Після “Славної революції” 1688 р. саме парламент зайняв центральне місце в системі органів державної влади Великобританії. Ідеологія соціального компромісу отримала обґрунтування в працях Джона Локка (1632-1704): “Досвід про людський розум”, “Досвід про людське розуміння”, “Два трактати про правління” (використовують ще назву “Два трактати про врядування” (“Two Treatises of Government”), “Два трактати про уряд” (остаточний варіант – “Два трактати про державне правління”).

Найвагомішою його роботою, де були викладені засади парламентаризму, стала праця “Два трактати про врядування ” [4]– це полемічний твір Джона Локка, написаний у період, коли англійська революція наближалася до свого завершення. Твір було видано у грудні 1689 р. Робота над Другим трактатом була закінчена ще 1679, перший трактат автор завершив дещо пізніше. Обидва тексти було видруковано анонімно.

Перший трактат присвячено критиці вчення про спадковість влади. Це відповідь на книжку сера Роберта Філмера “Патріархи, або Природність монаршої влади”, опубліковану 1680 р. Сер Роберт Філмер вважав цілком імовірним, що Ной плыв Середземним морем і розділив землі між своїми синами: Хамові — Африку, Симові — Азію, Яфетові — Європу. Філмер стверджував, що за англійською конституцією лорди

тільки дораджують королю, а палата громад має ще меншу владу; король, на думку автора, сам видає всі закони, і ті закони залежать тільки від його волі. Він, за Філмером, не обмежений ніяким контролем з боку народу. Монархи, сверджує Філмер, “є або повинні вважатися прямими спадкоємцями тих далеких предків, що були колись правдивими батьками всього народу” [12, с.516]. Саме тому, він виводить політичну владу не з якогось договору і навіть не з міркувань про громадське добро, а цілком із батьківського авторитету. Джон Локк, натомість, вказує, що коли батьківська влада така, як ми маємо на увазі, то влада матері повинна дорівнювати владі батька, тому батьківська влада дочасна і не поширюється на життя дітей або власність [12, с.519].

Твір викладає погляди мислителя на соціально-політичну організацію нового пост-феодального суспільства. На початку другого трактату, Локк ставить за мету встановити істинне джерело походження державної влади. Розпочинає він з так званого “природного стану” (“стан абсолютної свободи чинити що завгодно і як завгодно порядкувати своїм майном та особою, не виходячи за межі природного закону, не питаючи ніякого дозволу, не залежачи ні від чийої волі, що передує всякому людському врядуванню”; “стан рівності, коли всяка влада і судочинство взаємні, ніхто не має більше прав, ніж у решти: адже нема нічого очевиднішого”)[12, с.522]. Перехід від природного стану до громадянського суспільства можливий як результат суспільного договору і може бути здійснений, згідно з волею більшості: “він [народ] уповноважує суспільство або, що те ж саме, законодавчу владу цього суспільства створювати для нього такі, закони, які вимагатиме суспільне благо цього суспільства” [4, с.175].

Держава на його думку, має отримати рівно стільки влади, скільки необхідно й достатньо, щоб досягти головної мети політичного співтовариства: збереження та реалізації громадських інтересів людей на життя, здоров’я, свободу володіння власністю. Вона створена для гарантії природних прав (свобода, рівність, власність) і законів (мир і безпека). Держава не повинна зазіхати на ці права. Джон Локк стверджував, що громадянський уряд – наслідок договору і має чисто світський характер. Він подає визначення політичної влади: “Політична влада, на мою думку, — це право видавати закони, що встановлюють навіть кару смертю, отже, й усі менші покари з метою захисту власності і порядкування нею, це застосовування сили суспільства при виконанні цих законів, це оборона країни від чужоземних зазіхань — і все це лише задля громадського добра” [4, с.209].

Головною причиною заснування інституту громадянського врядування, на думку Локка, є власність: “Великою метою входження людей у суспільство є прагнення мирно та безпечно користуватися своєю власністю” [4, с.200].

Слід зазначити, що Дж.Локк висуває ідею розподілу урядової влади, бо лише за таких умов можна захистити права людини. Верховна влада має поєднувати три незалежних, але взаємопов’язаних інститути. Така концепція конституційної монархії становила теоретичне осмислення політичного компромісу.

Відповідно до розподілу прерогативів, верховна законодавча влада належить парламентові: “Тому у добре впорядкованих спільнотвореннях, де благо береться до уваги так, як це повинно бути, законодавча влада надається різним особам, які, зібравшись належним чином, отримують право самі чи вкупі з іншими створювати закони; виконавши цю справу, вони розходяться знову і відтак підпадають під дію створених ними законів; це нове й безпосереднє зобов’язання спонукає їх дбати про те, щоб створювати закони для блага суспільства”, що вирішує питання за волею більшості [4, с.207].

Більше того, “першим і основним позитивним законом всіх держав є встановлення законодавчої влади; точно так само першим і основним природним законом, котрому повинна підкорятись сама законодавча влада, є збереження суспільства і кожного члена суспільства. Ця законодавча влада є не тільки верховною

владою в державі, але й священною і незмінною в руках тих, кому співтовариство одного разу її довірило. І жоден з указів кого б там не було, в якій би формі його не було задумано і яка б влада його не підтримала, не має сили і обов'язковості закону, якщо він не отримав санкції законодавчого органу, котрий обрано і назначено народом” [4, с.200].

В своїй роботі парламент повинен законодавчо закріпити різноманітні “свободи”, зокрема, свободу совісті, слова, друку, зборів і приватної власності, а також гарантувати недоторканість останньої. До компетенцій законодавчої влади Дж. Локк відносив також і призначення суддів: “...законодавча, чи верховна, влада зобов’язана вершити правосуддя й визначати права підданих через проголошені постійні закони і відомих, уповноважених на це суддів” [4, с.202].

Він вказує на потребу виборності органу законодавчої влади: “...вибори за правом також повинні здійснюватися народом або у певний призначений термін, або ж тоді, коли його для цього закличуть; в останньому випадку право скликати законодавчий орган звичайно належить виконавчій владі” [4, с.212]. У громадянському суспільстві влада належить простій більшості. Така думка видається демократичною, проте слід пам’ятати, що Локк позбавляв громадянських прав жінок і злидарів.

Загалом влада ґрунтується на громадській довірі та законності. Принцип законності передбачає також чітку законодавчу регламентацію структури, цілей і компетенцій всіх державних органів. В центрі поглядів вченого поняття свободи: “Свобода людей, які мають над собою уряд, полягає в тому, щоб жити за постійними правилами, загальними для всіх у цьому суспільстві й установленими законодавчою владою, в ньому створеною” [4, с.142].

Дж.Локк визначає право народу на повстання задля відновлення своєї свободи.

Він акцентує увагу на обмеженнях функціонування законодавчої гілки влади: “...вона ніколи не може бути арбітральною, бо навіть ті, хто її заснував, не мали такої влади; вона не може керуватися імпровізованими ухвалами, оскільки люди єднаються, щоб мати відомий закон та відомих суддів; вона не може позбавляти права власності без згоди (в Локковій інтерпретації означає більшість голосів), вона не може делегувати себе, оскільки вона незмінно залежна там, де спільнота визначила їй місце” [4, с.243].

Джон Локк детально аналізує та визначає й сутність виконавчої влади: “Виконавча влада, коли її надано кому завгодно, тільки не особі, яка бере участь і в законодавчому органі, безумовно, є підпорядкованою й підзвітною законодавчій владі, і її за бажанням можна змінити й усунути; отже, не верховна виконавча влада є вільною від підпорядкування, а верховна виконавча влада, довірена одній особі, яка, беручи участь у законодавчому органі, не має окремого вищого законодавчого органу, якому б вона підлягала і була підзвітна більшою мірою, ніж та, на яку вона сама погодиться” [4, с.210].

Теоретик визначає основні повноваження виконавчої влади. “... необхідно, щоб постійно існувала влада, котра б слідкувала за виконанням тих законів, котрі створюються і лишаються чинними”, “виконавча влада, включаючи судову і військову, передається урядові (кабінетові міністрів) і королю. Повноваження уряду регулюються законом і жоден з міністрів чи сам король не має права перейти рамки закону” [4, с.226].

Щодо влади “федеративної”, тобто стосунків з іншими державами, то вона також надається кабінетові міністрів: “федеративна влада за доброго чи кепського її здійснення може мати величезне значення для спільнотворення, все ж вона значно менше піддається управлінню давніше ухваленими постійними конкретними законами,

ніж влада виконавча; і тому для суспільного блага вона мусить бути залишена на розсуд та мудрість тих, в чиїх руках вона перебуває.” [4, с.208].

Законодавство і виконавча влада, зазначав Локк, повинні відокремлюватись, аби уникнути надуживань влади. Для цього він пропонує систему стримувань і противаг: “Хоча законодавча влада, незалежно від того, зосереджена вона в руках однієї людини чи кількох, здійснюється вона неперервно чи тільки через певні інтервали, хоч вона і є верховною владою у кожному спільнотворенні, але все ж: По-перше, вона не є і, можливо не може бути абсолютно деспотичною по відношенню до життя і долі народу. Адже це лише об’єднана влада кожного члена суспільства, яку він віддав тій особі чи зібранню, що виступають законодавцями; вона не може бути більшою, ніж та влада, яку мали ці особи, коли вони перебували у стані природи, перш ніж увійти в суспільство й віддати цю владу спільноті. Бо ніхто не може передати іншому більше влади, ніж він має сам, і ніхто не має абсолютної деспотичної влади над собою чи над кимось іншим – влади позбавити себе життя, або забрати життя чи власність іншого” [4, с.142].

В Англії, з допомогою цього принципу стримувань і противаг, окремі суспільні стани намагалися обмежити владу короля, що до самої революції мав цілковитий контроль над виконавчою владою. Проте, виконавча влада стала залежна від парламенту, так що кабінет міністрів не міг уже діяти, не маючи за собою більшості в палаті громад. По суті, виконавча влада обернулася на комітет, який фактично, хоча й не формально, обирався парламентом, унаслідок цього виконавча й законодавча влади дедалі об’єднувались.

Ідею розподілу влади Локк теоретично обґрунтував такими рисами природи людини, як здатність розуму створювати спільні правила і керуватись ними (звідси законодавча влада), здатність своїми силами виконувати ці рішення, застосовуючи загальні правила до конкретних ситуацій (звідси суд, виконавча влада), нарешті, здатність визначати свої стосунки з іншими людьми (цим обумовлюється так би мовити союзна, чи федеративна, влада, що відає міжнародними відносинами).

Подальшого розвитку ідеї парламентаризму набули в поглядах Едмунда Берка (12.01.1729-9. 07.1797) - ірландського державного діяча, члена Парламенту Великої Британії, основоположника теорії британського консерватизму.

Теоретичні погляди Е. Берка формувалися від перших його літературних творів — “Захист природного суспільства” (1756), “Філософські дослідження витоків наших уявлень про високе і прекрасне” (1757) до знаменитих “Роздумів про революцію у Франції” (1790). Спільним для них є заперечення теорій природного права, суспільного договору, народного суверенітету, які Берк критикував за створення абстрактних схем, нерозуміння органічної природи суспільства і держави. Він вважав їх результатом природного розвитку, частиною створеного Богом світопорядку, а не результатом діяльності людини.

Е.Берк розглядав державний устрій як результат поступового і стихійного розвитку в часі. Тому суспільство, на його думку, не підлягає раціональному дослідженню, оскільки “припасовування” інституцій, звичаїв і життя не підпорядковується жодному з відкритих чи невідкритих законів. Форму правління, що склалася в Англії, Берк вважав майже бездоганною, оскільки вона ґрунтується на єдності монархічного, аристократичного та демократичного начал, рівновазі короля і парламенту [13, с. 540].

Найважливіша риса британської політичної системи полягала, на його думку, в гарантіях політичної свободи, яку він розумів не як можливість «робити, що хочеш», а як право громадян у межах законів жити спокійно і безпечно. Найважливішою передумовою цього є «поміrkований уряд», в якому представлені всі найважливіші групи суспільства, а різні влади так стримують одна одну, «що влада гальмує владу».

Передбачене конституцією змішане врядування, в основі якого лежить поділ і взаємоконтроль влад, запобігає небезпеці зловживання владою.

Законодавча влада належить народові, репрезентованому представниками буржуазії і шляхти, контрольованими правом вето короля, який призначає виконавчу владу. Однак парламент може не погодитися з призначенням окремих кандидатур.

Загрозу рівновазі, якої досягають завдяки механізму стримувань і противаг, Берк вбачав у практиці короля Джорджа III, який на місце могутніх панівних у парламенті шляхетських сімей посадив своїх фаворитів і намагався всіма засобами ослабити незалежність парламенту [13, с. 540]. Берк засуджував деспотичні тенденції короля і його таємного кабінету, полемізував з пропагованою двором думкою, що парламентські партії виражають у парламенті свої егоїстичні інтереси, а васали короля є незалежними, керуються лише сумлінням, дбають про загальне благо. Він, навпаки, вважав васалів короля згуртованою навколо нього особистим інтересом зграєю, тоді як партії намагаються “на основі певного принципу сприяти національним інтересам”. Берк однаково не сприймав як депутата-виконавця наказів корони, так і залежного лише від виборців, бо депутат, зважаючи на волю виборців, не повинен підкорятися їм, коли йдеться про обов'язки перед загальним: “Парламент не є конгресом делегатів з різними ворожими інтересами... це зібрання на раду єдиної нації з єдиним інтересом для загалу...” [13, с. 540]. Держава покликана захищати життя, свободу і власність громадян. Громадяни мають право через своїх представників брати участь в управлінні. Їх обов'язком є добровільне підкорення владі, авторитет якої базується на довірі народу. Народ будь-коли може позбавити довіри володаря, який порушує умови суспільної угоди, і по-новому відрегулювати політичну обстановку.

Беркова теорія представництва також орієнтувалася на XVII сторіччя. Він відкидав ідею виборців та виборчого округу як чисельної чи територіальної одиниці, не визнаючи zarazом і поняття представництва як такого, що передбачає володіння будь-якою значною частиною населення правом таємного голосування. Він заперечував, що індивідуальні громадяни як такі є представленими та що чисельні більшості мають бодай якимось значенням у формуванні зрілої думки країни. Дійсне представництво, себто таке представництво, “у якому є спільність інтересів і симпатія в почуттях та бажаннях”, мало, на його думку, більшість переваг представництва поточним обранням і водночас було вільним від багатьох його вад [10, с. 569]. Е.Берк бачив парламентське урядування таким, що провадиться під керівництвом тісно згуртованої, але перейнятої громадським духом меншості, за якою загальним охоче йшла країна, коли парламент є переважно тим місцем, де лідерів цієї меншості можна критикувати й закликати до звіту зусиллями представників цієї ж партії, але в інтересах усієї країни. Водночас його погляди дозволяли деяку здорову критику представницького урядування, яким воно було на той час. Він переконливо вказав на труднощі, які виникають, коли намагатися займатись у парламенті надто докладним законодавством. У своїх зверненнях до брістольських виборців він змалював класичний захист незалежності члена парламенту в судженні й дії. Коли його оберуть, він стає відповідальним за весь інтерес цілої нації та імперії, і то саме своїм виборцям він завдячує вільним користуванням із щонайкращого свого судження, незалежно від того, узгоджується воно з його поглядами чи ні. Як висловився Берк, член парламенту не ходить до своїх виборців, мов до вчителів у школу, аби ті навчили його засад права та урядування.

Саме завдяки тому, що Берк намагався вдихнути нове життя у вігів, йому й пощастило раніше за всіх інших державних діячів добачити, яке місце в парламентському урядуванні має посідати політична партія. Він же й сформулював класичне визначення політичної партії: “Партія — це об'єднання людей, що

згуртувалися для сприяння загальнонаціональному інтересові своїми спільними зусиллями і то на якійсь певній, спільно погодженій засаді” [12, с. 540].

Протягом XVIII ст. йшла розбудова такого державного ладу, як парламентарна монархія або, в ширшому розумінні, як парламентське правління. Британський парламентаризм тих часів лише віддалено нагадував його сьогоднішні форми. Не дивно, що він спричинив проведення парламентської так званої “великої реформи”, в основу якої було покладено закон 1832 р. Згідно з цим законом було скасовано виборчі округи в так званих “гнилих містечках”, тобто поселеннях з невеликою або навіть обмеженою кількістю виборців, і зменшено представництво від цілої низки невеликих міських поселень. Звільнені таким чином мандати розподілялися між новими великими містами. Завдяки цим змінам представництво в парламенті вперше отримали такі промислові центри, як, наприклад, Бірмінгем, Ліверпуль, Манчестер. За реформою 1832 р. тільки п’ять відсотків дорослого населення країни отримало право голосувати на виборах [11, с.48 ].

“Велика реформа” 1832 р. була проведена за умов впливу ідей утилітаризму на суспільно-політичне життя Великобританії, що стали домінуючими у розвитку філософської та політико-правової думки європейських країн у першій половині XIX ст. Провідником цих ідей у Великобританії був І.Бентам (1748—1832), який писав, що суверенітет означає верховну, “конститутивну” владу народу, зокрема його право призначати і через певний час усувати своїх уповноважених для здійснення владних функцій.

Політико-правові, політико-юридичні погляди І.Бентам виклав у “Принципах законодавства”, “Керівних Початках конституційного кодексу для всіх держав”, “Фрагменті Про уряд”, “Деонтології, чи Науці про мораль”. Він розробив проекти міжнародних організацій для попередження воєн, мирного вирішення конфліктів між державами. Це такі проекти, як “План загального і вічного світу”, “Нарис Кодексу міжнародного права”[3].

У своїх розробках І.Бентам відкидає теорію природного права, оскільки зміст природного права невиразний, й усі трактують його по-різному. Він відкидає поняття “суспільний договір”, тому що держави, на його думку, створювалися у такий спосіб: шляхом насильства та за звичкою. Законодавство, за Бентом повинне ґрунтуватися на почуттях і досвіді. У пошуках такого законодавства він розробляє теорію утилітаризму (користь, вигода). Таким чином, Бентам стає родоначальником теорії утилітаризму, у якій можна виділити чотири основні постулати. Перший: одержання задоволення і виключення страждання складають сенс людської діяльності. Другий: корисність, можливість бути засобом вирішення якої-небудь задачі - найбільш значимий критерій оцінки всіх явищ. Третій: моральність створюється всім тим, що орієнтує на знаходження найбільшого щастя (добра) для найбільшої кількості людей. Четвертий: максимізація загальної користі шляхом установа гармонії індивідуальних і суспільних інтересів є метою розвитку людства [12, с.645]. Отже, завдання законодавця полягає у створенні гармонії між громадськими і приватними інтересами.

У питаннях організації державної влади науковець стояв на демократичних позиціях. Він засуджував монархію, спадкоємну аристократію, був прихильником республіканського устрою держави, у якому бачив три основні гілки влади: законодавчу, виконавчу, судову. Ці три гілки, за переконанням І.Бентама, повинні бути розділені, але перебувати в кооперації і взаємодії [1 с. 89]. Ці погляди він проповідував уже в зрілому віці ( на початку своєї політико-правової діяльності він схвалював конституційну монархію в Англії, висловлювався за високий майновий ценз, довгострокове обрання представницьких органів) [2, с. 23]. Демократизувати слід не тільки організацію безпосередньо державної влади. Демократизації підлягає в цілому

вся політична система суспільства. Для цього необхідно розширити виборче право, надати його жінкам.

І.Бентам сподівався, що за допомогою таких інститутів демократії, як вільна преса, суспільні дискусії, публічні збори можна буде ефективно контролювати діяльність законодавчої і виконавчої влади.

Політико-правові погляди з питань критики монархії, створення законодавчої влади (законодавча влада повинна здійснюватися однопалатним представництвом, обиратися щорічно на основі загального, рівного і таємного голосування виконавча влада має здійснюватися посадовими особами, які підлеглі законодавчій палаті, відповідальні перед нею і часто змінювані), - про це все йдеться в написаному Бентамом “Конституційному кодексі”. Власне кажучи, це проект демократичної конституції Англії.

Ідеї І.Бентама знайшли свій розвиток у концепціях представників британської школи утилітаризму другої половини ХІХ ст Найвідоміший з них Джон Стюарт Мілль (1806-1873) – англійський теоретик європейського лібералізму ХІХ ст. Ліберально-демократичні погляди на державу, владу, право, закон викладені Джоном Міллем у таких працях: “Про свободу”, “Представницьке врядування”, “Основи політичної економії”, “Про вплив уряду” [14, с. 363].

У праці “Представницьке врядування” Джон Мілль вважав верховенство парламенту характерної рисою парламентаризму. При цьому сенс представницького врядування він вбачав у тому, що “увесь народ або якась численна його частка через своїх депутатів, який цей народ періодично обирає, здійснює верховну владу, що контролює суспільні процеси” [6, с. 419]. За представницької системи вся верховна влада має належати народним депутатам, яким треба надати змогу контролювати всі дії уряду та здійснювати цей контроль коли завгодно. Якщо хочемо зрозуміти, кому належить верховна влада, то, за твердженням Джона Мілля, маємо зважати на наявну в країні політичну мораль (з погляду сьогодення – на політичну культуру суспільства).

Дж.С.Мілль багато уваги приділив концепції відповідального і представницьке правління, “...в якому верховна влада чи право державного контролю належить всьому суспільству, крім того, в такому суспільстві кожний громадянин не лише має голос в управлінні, але і може брати участь в дійсному управлінні, особисто займаючи різні громадські посади, місцеві та державні” [63, с.49 ].

Він виокремлює два основні підходи, щодо тлумачення поняття “врядування”: Представники одного з них вважають, що врядування – це суто практичне мистецтво, яке породжує тільки питання про засоби та мету [5, с. 213].

“В опозиції до тих, хто обстоює такі погляди, перебувають політичні мислителі іншого типу, які такі далекі від того, аби порівнювати форму врядування з машиною, що тлумачать її як певного роду спонтанний продукт, а науку, що його вивчає – як, галузь природничої історії. На їхню думку, форми врядування не є справою вибору”, зазначав Мілль [8, с. 133]. За допомогою їх послідовного синтезу утворюють державний устрій, пристосований до народу, який його має; проте годі було б намагатися перенести цей устрій на якусь іншу націю, природа та обставини якої не витворили його спонтанно” треба також мати на увазі, що політичний механізм не функціонує сам собою.

Народ, якому призначена певна форма врядування, повинен хотіти її прийняти, чи принаймні не бути до неї таким неприхильним, щоб чинити нездоланий опір її утвердженню. Крім того, народ повинен мати бажання та спроможність виконувати те, що потрібно для її тривалого існування. А щоб конкретна форма врядування досягала



свої мети, народ повинен мати бажання і змогу робити те, чого вона від нього вимагає [8, с. 135].

Він вказує на так звані моральні перешкоди щодо ефективного функціонування представницьких органів влади: представницькі інституції мають незначну цінність та можуть бути просто інструментом тиранії чи інтриг, коли більшість виборців достатньою мірою не зацікавлені у власному врядуванні й не бажають віддавати свої голоси, або, якщо й голосують, подають їх не в інтересах суспільства, продаючи їх за гроші чи виконуючи вказівки людей, які їх контролюють і в яких внаслідок особистих причин вони намагаються здобути прихильність [18, с.137]. Народні вибори, проведені таким чином, не захистять націю від поганого врядування, бо є лише додатковим коліщатком у його механізмі. Народові може бракувати готовності та бажання запровадити потрібні інституції, і формування такого бажання є необхідним чинником підготовки. Рекомендуючи певну інституцію чи форму врядування, висуваючи на їхню користь аргументи та якнайпереконливіше демонструючи їхні переваги, можна привчити народ не тільки прийняти їх та домогтися їхнього запровадження, а й забезпечити їхнє функціонування (часто-густо це єдиний доступний спосіб такого привчання) [8, с.139].

Дж. Мілль вказує, що найкращою формою врядування є та, за якої верховна влада та найвищі контрольні повноваження належать усьому суспільству і кожному громадянину не тільки дано право голосу у здійсненні цієї верховної влади, а й запропоновано принаймні іноді брати активну участь у врядуванні, виконуючи певні місцеві чи загальнодержавні політичні функції [7, с.167].

Народне врядування більше, ніж будь-який інший політичний устрій, спроможне забезпечити добре врядування та сприяти вдосконаленню національного характеру.

Його переваги порівняно з теперішнім станом ґрунтуються на двох найзагальніших та універсальних принципах, які мають характеризувати людське буття. Перший принцип полягає в тому, що права та інтереси кожного індивіда будуть забезпечені тільки тоді, коли сам цей індивід має змогу й бажання обстоювати їх. Другий принцип стверджує, що піднесення та поширення загального процвітання прямо пропорційне тому, наскільки значним та розмаїтим є завзяття людей, які прагнуть його досягти.

Кожна гілка державного врядування вимагає певної компетентності, що ґрунтується на специфічних принципах та традиційних правилах. Багато з цих правил нікому й не відомі, крім тих, хто протягом певного часу брав участь в урядуванні, і жодне з них не може оцінити той, хто на практиці не ознайомився зі сферою врядування [8, с.192]. Окрім того, парламент ніколи не відчуває на собі тих негативних наслідків, що їх породили вжиті ним заходи, — аж доки ці наслідки перетворюються на національне лихо.

Справжній обов'язок представницьких зборів, коли йдеться про адміністративні питання, полягає не в тому, щоб процедурою голосування самим ухвалювати постанови про них, а в піклуванні про те, аби такі постанови ухвалювали саме ті люди, які повинні та можуть це робити. Проте, призначаючи посадових осіб, парламент не може належним чином виконати таке завдання. Призначення когось на певну посаду — це вчинок, який вимагає найбільшого усвідомлення індивідуальної відповідальності [8, с.194]. Парламент не призначає жодного міністра; натомість корона призначає голову уряду відповідно до бажань та прихильностей парламенту, а решту міністрів — відповідно до рекомендацій прем'єра. Сенс представницького врядування полягає в тому, що увесь народ або якась численна його частина через своїх депутатів, яких цей народ періодично обирає, здійснює верховну владу, що контролює суспільні процеси. За будь-якого політичного устрою ця влада має комуś належати, і за представницької

системи вся верховна влада має належати народним депутатам. Їм треба надати змогу контролювати всі дії уряду та здійснювати цей контроль коли завгодно.

Він приходить до висновку про те, що британське врядування є врядуванням представницьким у точному розумінні цього слова.

Представницькі збори геть непридатні здійснювати прямі функції врядування; натомість їхнє справжнє призначення полягає у контролі над цим процесом, у привертанні громадської уваги до дій уряду, у вимозі повного пояснення та обґрунтування правомірності всіх тих заходів, у доцільності яких хоча б хтось сумнівається; у критиці цих дій тоді, коли їх слід засудити. Цих владних повноважень, безперечно, цілком досить для захисту свободи нації. Крім цього, парламент має не менш важливі функції. Кожен громадянин країни може розраховувати на те, що в парламенті виявиться той, хто висловить саме ті думки, яких цей громадянин дотримується, причому висловить їх не тільки своїм друзям та прибічникам, а й перед очима опонентів, перевіряючи міцність власної позиції її зіткненням із протилежними поглядами [8, с.201].

Небезпечні явища, притаманні представницькій демократії, можуть бути двох типів: небезпека низького рівня інтелектуальної культури членів парламенту та самої громадської думки, що контролює їхню діяльність; небезпека зумовленого класовими інтересами законотворення з боку парламентської більшості, члени якої належать до одного класу [8, с.226].

Вище схарактеризована представницька демократія представляє всіх громадян, а не лише більшість, тож інтереси, погляди, інтелектуальні обдаровання тих, хто не становить більшості, все-таки будуть взяті до уваги, і завдяки характеру і силі аргументів вони матимуть вплив, незалежний від їхньої кількісної сили.

Він детально проаналізував процедуру виборів. Виборчих дільниць має бути досить багато, щоб до них міг легко дістатися кожен виборець, і під жодним приводом не можна припускати, щоб кандидат оплачував транспортні витрати своїх виборців. Лише немічні особи й лише на підставі медичної довідки повинні отримувати належне транспортне обслуговування коштом держави чи місцевих органів влади. Виборчу кампанію, членів місцевих виборчих комісій та всю необхідну виборчу машинерію має оплачувати держава. Від кандидата не тільки не можна вимагати гроші, — йому не слід дозволяти витратити на свої вибори кошти, що перевищували б певну обмежену визначену суму.

Щодо терміну перебування на посаді, то з одного боку, він не повинен бути таким довгим, щоб він забув про свою відповідальність перед виборцями, почав легковажно ставитися до своїх обов'язків, піклувався при їх виконанні над усе про свою особисту вигоду або нехтував ті вільні публічні зустрічі зі своїми виборцями, що, незалежно від того, приводять вони до порозуміння з ними чи ні, є однією з переваг представницького урядування. З іншого боку, він має знати, що перебуватиме на посаді протягом такого терміну, який дасть змогу іншим людям судити про нього на основі не поодинокі дії, а всієї спрямованості його діяльності. Важливо, аби він мав значну свободу особистої думки й дії, що сполучалися б із народним контролем — суттєвою ознакою вільного урядування [8, с.277]. З усіх питань, пов'язаних із теорією представницького урядування, жодне не ставало предметом стількох дискусій, — особливо на континенті, — як питання, відоме під назвою питання про дві палати. Воно привертало до себе більше уваги мислителів, ніж багато вдесятеро важливіших питань, і вважалося чимсь на кшталт пробного каменя для розмежування прибічників обмеженої та неконтрольованої демократії. Її ефективність в цьому аспекті повністю залежить від суспільної підтримки, яку палата отримує зовні [8, с.292]. Збори, яким

бракує опори з боку якоїсь значної сили в країні, не мають жодного впливу на збори, що мають таку опору. Аристократична палата має владу лише в суспільстві, де аристократія відіграє визначну роль. Колишья палата лордів становила собою найпотужнішу силу в нашій державі, а палата громад була лише стримувальним органом. приклад найкращого з принципів, за якими можна утворити помірковано консервативний орган, призначений пом'якшувати та регулювати демократичний вплив, можна вбачати в римському Сенаті, що був найпослідовнішим у своїй обережності та розважливості з органом, що коли-небудь керував державними справами. Недоліки демократичних зборів, що представляють широкий загал, — це недоліки самого загалу: брак спеціальних навичок та знань. Слушна корекція полягає в приєднанні до цих зборів органу, в якого є ці спеціальні навички та знання [8, с.294]. Якщо одна палата представляє народні настрої, то інша має представляти особисті заслуги, перевірені й гарантовані реальною державною службою і підкріплені практичним досвідом. Якщо одна палата — народна, то інша має бути палатою державних діячів, тобто радою, що складається з усіх нині живих державних діячів, які пройшли випробування важливими політичними функціями та місіями. Така палата буде набагато більшою силою, ніж тільки органом забезпечення поміркованості. Вона стане силою, що не лише стримує, а й спонукає. Таким чином, влада стримувати людей буде в найкомпетентніших руках — в руках людей, що взагалі воліли б стати на чолі народу і вести його якимсь правильним курсом. Рада, якій буде довірено виправляти помилки, що їх скоїв народ, не повинна представляти клас, що, на думку загалу, начебто протистоїть інтересам цього народу.

Отже, британські концепції парламентаризму були представлені ідеями Джона Локка, Едмунда Берка, Ієремії Бентама, Джона Стюарта Мілля. Дж.Локк розрізняв: законодавчу, виконавчу, союзну (федеративну) влади. Законодавча влада приймає закони, виконавча реалізує їх, а союзна - відає питаннями зовнішньої політики. Всі три влади мали бути розділені, а це означало, що кожна з них повинна здійснюватися окремим державним органом. Законодавчий орган - це парламент, виконавча влада повинна належати уряду. Особливі органи мають бути створені для здійснення союзної влади. Він — прихильник представницької системи, що обирається народом і відповідальна перед ним, тому що народові завжди належить верховна влада відстороняти чи змінювати склад законодавчого органу. Законодавча влада є вищою, і всі влади виходять з неї і підпорядковуються їй. Але законодавча влада не безмежна. Вона є довіреною владою, а верховна влада залишається за народом, і тільки він може змінювати склад законодавчого органу, або навіть відсторонити його від вирішення державних справ. Едмунд Берк визначає парламентське правління таким, що проводиться під керівництвом тісно згуртованої, перейнятої громадянським духом меншості, за якою охоче б йшла країна. Депутати, на його думку, є особами, яким, урахувавши їхню мудрість і суспільний стан, виборці доручають здійснювати представництво. У своїй діяльності вони мають керуватися власними переконаннями, а не міркуваннями своїх виборців. Е. Берк, раніше за інших державних діячів, звернув увагу на те місце, яке має посідати у парламентському правлінні політична партія. І.Бентам був переконаний, що представницька демократія, заснована на загальному виборчому праві, є єдиною раціональною формою правління, оскільки у представницькій демократії егоїстичні наміри, опосередковані відповідними державними установами, перетворюються на могутнє знаряддя суспільної користі. Політико-правові погляди І.Бентама в контексті теорії представництва зводились до створення законодавчої влади, яка повинна здійснюватися однопалатним представництвом, обиратися щорічно на основі загального, рівного і таємного голосування, виконавча влада має здійснюватися посадовими особами, які підлеглі законодавчій палаті, відповідальні перед нею і часто змінювані. Дж. С. Мілля, виходячи з того, що метою

діяльності будь-якої влади має бути суспільне благо, виділяв дві складові цього блага: порядок і прогрес. Формою влади, що відповідає цим двом критеріям, він вважав представницьке правління. Дж. С. Мілля у своїй концепції представницького правління виділив проблеми законодавчої влади, оскільки її недоліки, на його думку, значною мірою впливають на недоліки форми правління в цілому. Сутність законодавчої влади він вбачав у тому, що весь народ чи його більшість за допомогою своїх представників, яких періодично переобирають, тримає у руках вищу владу контролю. Головними принципами формування та функціонування законодавчої влади, за теорією Дж. С. Мілля, є пропорційне представництво всіх виборців, компетентність носіїв законодавчої влади, відкрите голосування і відповідальність депутатів перед виборцями.

1. Бентам И. Принципы законодательства. О влиянии условий времени и места на законодательство. Руководство по политической экономии. / Иеремия Бентам. – М.: Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2012. – 144 с.
2. Бентам И. Тактика законодательных собраний / Иеремия Бентам. – Челябинск: Социум, 2006. – 208 с.
3. Левенсон П. Иеремия Бентам. Его жизнь и общественная деятельность / П. Левенсон // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [http://file://localhost/C:/DOCUME~1/Admin/LOCALS~1/Temp/Rar\\$EX00.063/levenson\\_p\\_ieremiya\\_bentam\\_ego\\_zhizn\\_i\\_obschestvennaya\\_deyatelnost.html](http://file://localhost/C:/DOCUME~1/Admin/LOCALS~1/Temp/Rar$EX00.063/levenson_p_ieremiya_bentam_ego_zhizn_i_obschestvennaya_deyatelnost.html)
4. Локк Д. Два трактата про врядування. / Джон Локк. -К.: Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 265 с.
5. Мілля Дж. Належні функції представницьких органів / Дж. Мілля // Політологічні читання. – 1992. – № 1. – С. 210-219.
6. Мілля Дж. Представницьке врядування / Дж. Мілля // Демократія: Антологія. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 417-432.
7. Міл Джон Стюарт. Про свободу: Есе // Дж. Мілля / Пер. з англ. –К.: Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 463 с.
8. Мілля Дж. Ст. Представительное правление. Публицистические очерки. / Дж. Мілля – СПб., 1997. – 284 с.
9. Мишин А. Центральные органы власти буржуазных государств. / А.А. Мишин. – М.: Изд-во Московского университета, 1972. – 285 с.
10. Нерсесянц В. С. История политических и правовых учений : учебник / В. С. Нерсесянц. – М. : Норма, 2009. – 704 с.
11. Основи вітчизняного парламентаризму: підруч. для студ. О-75 вищ. навч. закл. : у 2 т. / за заг. ред. В. А. Гошовської ; уклад. : Н. Б. Ларіна та ін. – К. : НАДУ, 2011. – Т. 1. – 408 с.
12. Рассел Б. История западной философии / Пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Тарашука. — К.: Основи, 1995. — 759 с.
13. Себайн Дж. История политической мысли / Дж. Себайн, Т. Торсон. - К. : Основи, 1997. - 838 с.
14. Філософія політики : Короткий енциклопедичний словник / В.о. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Акад. пед. наук України; Авт.- упоряд. В. П. Андрущенко, М. І. Бойченко, В. С. Бакіров. – К. : Знання України, 2002. – 670 с.

#### References

1. Bentham J. Prynitsyuy zakonodatel'stva. O vlyyanyu uslovyy vremeny y mesta na zakonodatel'stvo. Rukovodstvo po polytycheskoy ekonomyy. / Yeremyya Bentam. – М.: Knyzhnyy dom “LYBROKOM”, 2012. – 144 s.
2. Bentham J. Taktyka zakonodatel'nykh sobranyy / Yeremyya Bentam. – Chelyabynsk: Sotsyum, 2006. – 208 s.
3. Levenson P. Yeremyya Bentam. Eho zhyzn' y obschestvennaya deyatelnost' / P. Levenson // [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: [http://file://localhost/C:/DOCUME~1/Admin/LOCALS~1/Temp/Rar\\$EX00.063/levenson\\_p\\_ieremiya\\_bentam\\_ego\\_zhizn\\_i\\_obschestvennaya\\_deyatelnost.html](http://file://localhost/C:/DOCUME~1/Admin/LOCALS~1/Temp/Rar$EX00.063/levenson_p_ieremiya_bentam_ego_zhizn_i_obschestvennaya_deyatelnost.html)

4. Lокк D. Два трактаты про врыадувannya./ Dzhon Локк. -К.: Vydavnytstvo Solomiyi Pavlychko "Osnovy", 2001. – 265 s.
5. Mil' Dzh. Nalezhni funktsiyi predstavnyts'kykh orhaniv / Dzh.Mil' // Politolohichni chytannya. – 1992. – № 1. – S. 210-219.
6. Mill' Dzh. Predstavnyts'ke vryaduvannya /Dzh.Mil' //Demokratiya: Antolohiya. – K.: Smoloskyp, 2005. – S. 417-432.
7. Mil Dzhon Styuart. Pro svobodu: Ese // Dzh.Mil' / Per. z anhl. –K: Vydavnytstvo Solomiyi Pavlychko "Osnovy", 2001. – 463 s.
8. Myll' Dzh. St. Predstavytel'noe pravlenye. Publytsystycheskye ocher-ky./ / Dzh.Mil' – SPb., 1997. – 284 s.
9. Myshyn A. Tsentral'nye orhany vlasty burzhuzaznykh hosudarstv. / A.A.Myshyn. – M.: Yzdvo Moskovskoho unyversyteta, 1972. – 285 s.
10. Nersesyants V. S. Ystoryya polytycheskykh y pravovykh uchenyy : uchebnyk / V. S. Nersesyants. – M. : Norma, 2009. – 704 s.
11. Osnovy vitchyznyanoho parlamentaryzmu: pidruch. dlya stud. O-75 vyshch. navch. zakl. : u 2 t. / za zah. red. V. A. Hoshovs'koyi ; ukhad. : N. B. Larina ta in. – K. : NADU, 2011. – T. 1. – 408 s.
12. Rassel B. Istoriya zakhidnoyi filosofiyi / Per. z anhl. Yu. Lisnyaka, P. Tarashchuka. — K.: Osnovy, 1995. — 759 s.
13. Sebayn Dzh. Istoriya politychnoyi dumky / Dzh. Sebayn, T. Torson. - K. : Osnovy, 1997. - 838 s.
14. Filosofiya polityky : Korotkyy entsyklopedychnyy slovnyk / V.o. Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka, Akad. ped. nauk Ukrainy; Avt.- uporyad. V. P. Andrushchenko, M. I. Boychenko, V. S. Bakirov.– K. : Znannya Ukrainy, 2002.– 670 s.

*The article attempts to identify and analyze the British concepts of parliamentarism which were presented by the ideas of John Locke, Edmund Burke, Jeremy Bentham, John Stuart Mill. John Locke is a supporter of a representative system elected by the people and responsible to him, because people always have supreme power to remove or change the composition of the legislative body. Legislative power is higher, but legislative power is not boundless. J.Bentham's political and legal views in the context of the theory of representation were to create legislative power, which should be carried out by a unicameral parliament elected annually on the basis of universal, equal and secret voting. The essence of institute of parliamentarism a system of state power.*

**Key words:** *institute of parliamentarism, democratic political system, parliament, political - power structure*

**УДК 007.070:327.3**  
**ББК 76.0**

**Андрій Русиняк**

## **РЕГІОНАЛЬНІ МЕДІА: СПЕЦИФІКА ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ**

*Стаття присвячена вивченню категоріального апарату регіональних медіа. Розглянуто підходи до розуміння понять «засоби масової інформації», «засоби масової комунікації», «медіа». Відзначено, що із додаванням префіксів «мульти» чи «мас» термін «медіа» набуває зовсім інше значення. Обгрунтовано сутність поняття «регіональні медіа» У межах дослідження також виокремлено групу «локальні» та «гіперлокальні» медіа.*

**Ключові слова:** *комунікація, регіональні медіа, масмедіа, мультимедіа, гіперлокальні медіа.*

**Постановка проблеми.** Будь-яке сучасне наукове дослідження має ґрунтуватися на використанні *специфічного* наукового *апарату*, покликаного точно відобразити онтологію наукового знання у галузі досліджуваної проблеми. Аналіз будь-якої сфери, пов'язаної із комунікацією, передачею інформації потребує вивчення сутності деяких фундаментальних термінів, розуміння різниці між спорідненими поняттями. Дане дослідження є спробою аналізу набору термінів, важливих для розуміння сутності та принципів роботи регіональних медіа.